

Edukacja prawna z perspektywy komunikatywności tekstu prawnego

Legal Education from the Perspective of the Communicativeness of Legal Texts

Abstract

The author takes up the issue of legal education from the perspective of the communicativeness of the legal text and its social function. Firstly, it should be assumed that legal education cannot be limited to specific branches of law. Secondly, it is necessary to take into account the more general dimension in the form of scientific achievements of legal theory. The position taken in this study proposes to approach the legal text as an element of a broader process of linguistic communication and understanding in a social group, which at the same time leads to its integration. Linguistic competence is an important factor in this process.

SŁOWA KLUCZOWE: języka prawny, edukacja prawna, komunikatywność języka prawnego, semiotyka prawa, zasady techniki prawodawczej

KEYWORDS: legal language, legal education, communicativeness of legal language, semiotics of law, principles of legislative technique

TOMASZ BARANKIEWICZ – ksiądz, doktor habilitowany nauk prawnych, profesor Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, ORCID – 0000-0002-2454-1456, e-mail: tobar@kul.pl

1 | Wprowadzenie

Przedmiotem niniejszego pracowania jest zagadnienie edukacji prawnej rozpatrywane jednak z perspektywy problematyki komunikatywności tekstu prawnego oraz jego funkcji społecznej. Określając przedmiot analizy zakładamy, że edukacja prawna nie może ograniczać się jedynie do zagadnień tzw. szczegółowych gałęzi prawa. Uwzględnić należy przecież istotny wymiar teoretyczno-prawny. Chcemy zatem, formułując problem i cel opracowania, wskazać na podstawowe racje teoretyczno-prawne uzasadniające znaczenie i treści edukacji prawnej w zakresie języka i tekstu prawnego. Zakładamy, że rozumienie języka prawnego, systematyki tekstu prawnego, systemu prawa czy wyszukiwanie odpowiednich przepisów prawa ma istotne znaczenie dla adresatów norm prawnych w bezpośrednim dostępie do prawa.

W literaturze polskiej i zagranicznej stan badań nad tekstem prawnym jest znaczący^[1]. Jednak zauważyć należy, iż badania w tym zakresie podejmowane są aspektowo, głównie np. problematyka: specyfiki języka prawnego w stosunku do języka polskiego, zasad techniki prawodawczej, badań socjologicznych. Niniejsze opracowanie stanowi propozycję ogólniejszego ujęcia języka i tekstu prawnego jako składowych jednego procesu komunikacyjnego. Według autora takie integralne ujęcie jest możliwe poprzez odwołanie się do współczesnego dorobku semiotyki ogólnej, w ramach której komunikowanie znaczeń i porozumiewanie się poprzez język, jest zagadnieniem kluczowym. Dodajmy, że opracowanie stanowi część większego projektu badawczego w zakresie aktualnych uwarunkowań edukacji prawnej w Polsce^[2].

¹ Grzegorz Wierczyński, *Udostępnianie informacji o prawie jako warunek skutecznej działalności prawotwórczej* (Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2015). Opracowanie tego Autora wskazuje na obszerny polski i zagraniczny znaczący dorobek naukowy w zakresie badań nad tekstem prawnym i zasadami techniki prawodawczej. Natomiast zagadnienie edukacji prawnej z punktu widzenia języka prawnego, również ze wskazaniem dorobku myśli teoretyczno-prawnej, podejmuje A. Choduń.

² Program Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego „Edukacja prawna jako instrument podnoszenia świadomości prawnej społeczeństwa” (Nauka dla Społeczeństwa II, nr NdS-II/SP/0467/2023/01).

2 | Wstępne uwagi terminologiczne

Termin „komunikacja” w języku naukowym zyskał na znaczeniu dopiero na przełomie XIX i XX w. w związku z zainteresowaniem badaniami nad procesami komunikacji. Na stałe zaś zakorzenił się w nauce w połowie wieku XX wraz z rozwojem badań nad językiem, teorią informacji, cybernetyką i studiów nad mediami, zwłaszcza nad mediami masowymi^[3]. Nauka o komunikowaniu jest również szeroko upowszechniana w środowisku zawodowym prawników^[4]. Termin „komunikacja” ma swoje etymologiczne korzenie w kulturze starożytnej. Etymologii rzeczzonego terminu szukać należy w języku łacińskiego w słowach *communico* (uczynić wspólnym, udzielić komuś wiadomości, naradzać się), a także *comunio* (umocnić, wzmacnić) i *comunitas* (wspólność)^[5]. Zauważmy, iż definicja sprawozdawcza budowana metodą etymologiczną ujawnia, iż proces komunikacji polega nie tylko na prostym przenoszeniu treści (znaczeń), informowaniu, lecz wskazuje na szerszy zakres funkcji komunikowania. Chodzi o porozumiewanie się i podzielenie czegoś wspólnego, zaś z punktu widzenia socjologicznego tworzenie relacji społecznych, więzi określonej grupy społecznej. Tego rodzaju stwierdzenie odróżniające proces społecznego komunikowania od prostego procesu informowania odnajdziemy przede wszystkim w literaturze z zakresu semiotyki ogólnej i teorii prawa^[6].

Z kolei określenie „edukacja” (łac. *educatio*, wychowywanie) i konsekwentnie „edukacja prawna” odnosi się do procesów i programów oddziaływań, które w głównej mierze obejmują kształcenie oraz wychowanie dzieci i młodzieży. Jednak generalnie pojęcie edukacji prawnej odnieść możemy do osób we wszystkich fazach życiowego rozwoju. Chodzić będzie zarówno o typ edukacji instytucjonalnej (formalnej, szkolnej), jak typ edukacji nieformalnej, która w różny sposób trwa przez cały okres życia. W ostatnim przypadku, edukacja tego rodzaju może dokonywać się przy

³ Urszula Żegleń, *Wprowadzenie do semiotyki teoretycznej i semiotyki kultury* (Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2000), 196.

⁴ Jolanta Jabłońska-Bonca, Kamil Zaidler, *Prawnik a sztuka retoryki i negocjacji* (Warszawa: Wolters Kluwer, 2023), 59.

⁵ Kazimierz Kumaniecki, *Słownik łacińsko-polski* (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1990), 101.

⁶ Zbysław Muszyński, *Komunikacja i znaczenie. Semantyczny aspekt komunikacji* (Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2000), 14; Wojciech Cyruł, *Wpływ procesów komunikacyjnych na praktykę procesów tworzenia i stosowania prawa*, (Warszawa: Wolters Kluwer, 2012), 34-36.

pomocy: spotkań z prawnikami, filmów, konkursów, prezentacji multimedialnej, dyskusji, korzystania z internetowego systemu informacji o prawie. Dodajmy jednak od razu, iż o ile wiedza o prawie może być przez każdego przyswajana *ad hoc* w związku z potrzebami indywidualnymi, o tyle nasza propozycja odnosi się do rodzaju wiedzy podstawowej o języku prawnym, jego swoistości, systematyce i kompetencji bezpośredniego korzystania z informacji o prawie obowiązującym.

3 | Semiotyczny model procesu komunikacji prawa stanowionego

Wstępne słownikowe i ogólne rozumienie komunikacji w kontekście udostępniania przez prawodawcę informacji o prawie wymaga obecnie pogłębionej analizy z perspektywy semiotyki ogólnej. W literaturze z zakresu semiotyki spotkać można różne propozycje ujęcia struktury procesu komunikacji, rozszerzone, składające się z wielu elementów i uproszczone, wskazujące jedynie na trzy podstawowe składniki: 1) nadawca, 2) komunikat, 3) odbiorca^[7]. Niemniej każdy z tych modeli zakłada kodowanie informacji (wiadomości) oraz jej odcodowanie (rozumienie) po stronie odbiorcy. Na użytek niniejszych rozważań przyjmijmy za Romanem Jakobsonem semiotyczny model procesu komunikacji składający się sześciu elementów, który jako model ogólny zastosujemy do wybranej zakresu rozważań sytuacji komunikacyjnej przekazywania treści obowiązującego prawa w postaci określonych dokumentów urzędowych. Model podany przez Jakobsona wybieramy, gdyż należy do klasycznych i rozszerzonych^[8]. Schemat tego rodzaju modelu komunikacji prawa stanowionego możemy opisać następująco:

⁷ Żegleń, *Wprowadzenie do semiotyki teoretycznej i semiotyki kultury*, 197-203; zob. także na temat modeli komunikacji językowej Jabłońska-Bonca, Zaidler, *Prawnik a sztuka retoryki i negocjacji*, 67-76.

⁸ Roman Jakobson, „Closing statement: Linguistics and poetics,” w *Style in Language*, red. Thomas A. Sebeok, 350-377. The Massachusetts Institute of Technology, Second Printing, 1960. https://monoskop.org/images/8/84/Jakobson_Roman_1960_Closing_statement_Linguistics_and_Poetics.pdf.

1. Nadawca – w naszym przypadku nadawcą komunikatu jest prawodawca, który poprzez ogłoszenie nowego prawa kieruje komunikat do adresatów norm prawnych. Zauważmy jednak, że stosuje się wprowadzie określenie „prawodawca”, niemniej w procesie legislacyjnym bierze udział wiele podmiotów, wiele osób i zespołów przygotowujących rzeczywisty tekst prawny. Pojęcie prawodawcy (ustawodawcy), jak się często dodaje „racjonalnego”, jest zatem pewną generalizacją oraz idealizacją, co do stanu wiedzy w odniesieniu do regulowanej dziedziny rzeczywistości^[9].
2. Komunikat – przekaz, określona treść, a w przypadku komunikacji prawnej chodzić będzie o tekst prawny informujący o treści norm prawnych. Zakładamy, że komunikat ten, podobnie jak w przypadku innych komunikatów, ma określony przedmiotowo temat. W tytule aktu normatywnego powinno znajdować się zwięzłe wskazanie zakresu regulowanych spraw. Następnie zakres przedmiotowy jest odpowiednio dzielony i reprezentowany przez poszczególne jednostki redakcyjne, strukturę komunikatu, w celu większej komunikatywności (czytelności) tekstu. Niemniej akt normatywny, jako komunikat, powinien tworzyć pewną spójną całość.
3. Kontekst – komunikat, aby był efektywny, został właściwie zrozumiany, musi zostać zastosowany w odpowiednim kontekście. W semiotyce ogólnej podkreśla się, iż chodzi o tzw. pole semantyczne i pragmatyczne. W pierwszym przypadku brać należy po uwagę przesłankę, iż komunikat nie tylko coś znaczy (treść komunikatu), ale również musi coś oznaczać, odnosić się do określonej rzeczywistości w świecie, która jest lub da się zwerbalizować. Można wprowadzić używać języka, który nie spełnia tego warunku, ale będzie on pozbawiony tzw. znaczenia przedmiotowego (bezpiermiotowy). W XX w. większość dyskusji w ramach filozofii języka toczyła się wokół sporu: realizm – antyrealizm. Tutaj zakładamy, że komunikowanie związane jest z przekazywaniem informacji lub wiedzy o świecie^[10]. W drugim przypadku (kontekst pragmatyczny) chodzi o okoliczności użycia (czas, miejsce, otoczenie). Jeśli na przykład cudzoziemiec w określonej sytuacji prosi nas o przysługę i robi to w sposób językowo błędny, to ze względu na sytuację (kontekst

⁹ Agnieszka Choduń, *Słownictwo tekstów aktów prawnych w zasobie leksykalnym współczesnej polszczyzny* (Warszawa: Wydawnictwo Trio, 2007), 89.

¹⁰ Zob. szerzej na ten temat Z. Muszyński, *Komunikacja i znaczenie*, 21-22, 33.

pragmatyczny) zrozumiemy, co miał na myśli prosząc o pomoc w określonej sytuacji. W przypadku tzw. pola semantycznego komunikowania prawa zakładamy, że treść prawa stanowionego powinna odpowiadać istniejącym warunkom społecznym, wyznaczać możliwe do osiągnięcia cele i brać pod uwagę społeczne działanie prawa^[11]. Natomiast pole pragmatyczne wskazuje na wymagania przesłanek formalnych ogłoszenia aktów normatywnych, aby komunikat został zinterpretowany przez adresatów jako treść nowego prawa.

4. Kod – w przypadku tekstu prawnego komunikat ma postaci języka prawnego (JP) i stanowi pewną strukturę, której elementami są: 1) znaki (Z) używane według określonych 2) reguł (R) syntaktycznych (składniowych) oraz semantycznych (znaczeniowych). W tym semiotycznym ujęciu tekst prawny ma postać kodu, którym jest język prawny (JP = Z i R). Aby komunikacja w relacji prawodawca (nadawca) i obywatele (odbiorcy) była skuteczna, wymagana jest kompetencja rozumienia kodu językowego aktów normatywnych. Niemniej, aby działanie komunikacyjne zachodziło zakładamy również, że prawodawca w sposób poprawny koduje normy w postaci określonych przepisów prawa^[12].
5. Kontakt (kanał, środek przekazu) – to środek przekazu umożliwiający nawiązanie kontaktu pomiędzy nadawcą i odbiorcą komunikatu. W przypadku komunikacji prawnej ogłaszanych aktów normatywnych kanałem informacyjnym są określone dokumenty urzędowe, tzw. formalne źródła prawa, poprzez które adresaci mogą bezpośrednio zapoznać się z treścią prawa. W obowiązującym stanie prawnych publikowanie aktów normatywnych dokonuje się w formie dokumentu elektronicznego dziennika urzędowego. Dla każdego dziennika urzędowego prowadzi się oddzielną stronę internetową. W Polsce zgodnie z art. 88 ust. 2 Konstytucji RP zasady i tryb ogłaszania aktów normatywnych określa ustawa^[13].

¹¹ Już w okresie międzywojennym S. Gołąb (1878-1939) cywilista, profesor prawa UJ, członek Komisji Kodyfikacyjnej utworzonej w 1919 r. podkreślał znaczenie zasady stosowności ustawy, która powinna w swojej treści odnosić się do rzeczywistych, regulowanych stanów rzeczy. Por. Stanisław Gołąb, „Technika kodyfikacyjna” *GłosPrawa*, nr 3 (1933): 124. <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/316668/edition/303083/content>.

¹² Żegleń, *Wprowadzenie do semiotyki teoretycznej*, 199.

¹³ Ustawa z dnia 20 lipca 2000 r. o ogłaszaniu aktów normatywnych i niektórych innych ustaw (t. j. Dz. U. z 2019 r., poz. 1461).

6. Odbiorca – to adresat komunikatu, który jak się zakłada posiada wystarczającą (łac. *suficientis*) kompetencję językową, aby komunikat zrozumieć. W przypadku aktu normatywnego adresatem, odbiorcą komunikatu, nie jest jednostkowo-konkretna osoba, lecz adresat określony generalnie. Przegląd literatury przedmiotu nie daje jednoznacznej odpowiedzi, kto jest tzw. bezpośrednim, a kto tylko pośrednim adresatem komunikatu^[14]. Możliwe są dwie odpowiedzi. Po pierwsze, są to np. organy władzy publicznej, gdy prawodawca zwraca się do organów stosujących prawo. I po drugie, są to obywatele lub poszczególne ich grupy. Niektórzy (Michał Błachut, Włodzimierz Gromski, Jacek Kaczor) wyróżniają szczególną grupę dyrektyw techniki prawodawczej odnoszących się do adresatów aktu normatywnego, zakładając, iż jest adresat bezpośredni i pośredni^[15]. Niemniej, jeśli przyjmiemy, iż chodzi o prawo powszechnie obowiązujące i pominiemy aspekt formalny normy prawnej, to prawo w swojej treści adresowane jest do wszystkich członków grupy społecznej, którą jest państwo.

Podsumowując dopowiedzmy, że w semiotyce język bada się tak, jak „pracuje” on w różnych kontekstach komunikacji społecznej. Przyjęliśmy, iż na tej podstawie istnieje możliwość poszukiwania warunków koniecznych sytuacji komunikowania prawa stanowionego, a następnie wskazanie znaczących racji i treści edukacji prawnej. I tak, już na tym etapie rozważań wskazać możemy trzy istotne warunki zachodzenia efektywnej komunikacji języka prawnego: 1) warunek zgodności, 2) warunek poprawności, 3) warunek braku zakłóceń^[16]. W pierwszym przypadku chodzić będzie o znajomość u odbiorcy kodu języka, którym posługuje się nadawca. Innymi słowy, odbiorca powinien posiadać odpowiednie kompetencje w zakresie znajomości założeń języka prawnego, w którym formułowany jest przekaz. W przypadku drugim zakłada się, że nadawca w sposób poprawny, a przynajmniej wystarczający dla odczytania i zrozumienia, posługuje się językiem przekazu. Natomiast w przypadku trzecim braku zakłóceń zakłada się wymaganą „czystość”, brak przeszkód, np. usterek technicznych w procesie

¹⁴ Antoni Pieniążek, Małgorzata Stefaniuk, *Socjologia Prawa. Zarys wykładu* (Warszawa: Wolters Kluwer, 2014), 57.

¹⁵ Michał Błachut, Włodzimierz Gromski, Jacek Kaczor, *Technika prawodawcza* (Warszawa: C.H. Beck 2008), 7.

¹⁶ Żegleń, *Wprowadzenie do semiotyki teoretycznej*, 202.

przekazu. W naszym przypadku dalsze poszukiwanie warunków skutecznego komunikowania prawa stanowionego można ograniczyć do warunku pierwszego i drugiego, gdyż proces ogłaszania aktu normatywnego jest na tyle sformalizowany i uproszczony (ogłoszenie dokumentu elektronicznego), że rozważania w zakresie możliwych zakłóceń w tym względzie wydają się bardzo małe.

4 | Komunikatywność tekstu prawnego

Natomiast w tej części rozważań chcemy spojrzeć na tekst prawny z perspektywy zasady komunikatywności tekstu prawnego. Na wstępie należy podkreślić, że zasada komunikatywności obok zasad adekwatności i zwięzłości, tworzy rodzaj triady zasad podstawowych, które – zaryzykować można stwierdzenie – stanowią aksjomaty tekstu prawnego. Błędne byłoby traktowanie komunikatywności jako pewnej zasady odrębnej, nie powiązanej z innymi zasadami i wymaganiami gramatyki, słownictwa, konstrukcji wypowiedzi oraz formy pełnego i spójnego tekstu^[17]. Wszystkie te wymagania, tj. dyrektywy szczegółowe i zasady ogólne tekstu prawnego (adekwatność, komunikatywność, zwięzłość) wzajemnie się warunkują, uzupełniają i dookreślają^[18].

Dorobek polskiego środowiska naukowego w zakresie zasad techniki prawodawczej, uwzględniając osiągnięcia okresu międzywojennego, jest znaczący^[19]. Przed drugą wojną światową w Polsce powstały dwa pierwsze zbiory zasad techniki prawodawczej, których analiza dostarcza ważnych informacji na temat podstawowych rozwiązań wczesnego okresu kształtowania się wzorców legislacji^[20]. Analiza ta, z punktu widzenia

¹⁷ Paweł Nowak, „Prosty język, a teksty prawne i prawnicze – ‘Zasady techniki prawodawczej’ 6 lat później”, [w:] *Uzasadnienia orzeczenia sądu powszechnego. Język, struktura, metodyka*, red. Paweł Nowak, Paweł Zdanikowski, Janusz Konecki (Warszawa: Wolters Kluwer, 2022), 40-43.

¹⁸ Sławomira Wronkowska, Maciej Zieliński, *Komentarz do zasad techniki prawodawczej* (Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2012), 37-39.

¹⁹ Krzysztof Koźmiński, *Technika prawodawcza II Rzeczypospolitej* (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, 2019), 31-36.

²⁰ Okólnik Ministra Spraw Wewnętrznych Nr 99 z dnia 2 maja 1929 r. w sprawie zbioru zasad i form technicznego opracowywania ustaw i rozporządzeń (Dz. Urz. MSW Nr 7 poz. 147); Zarządzenie nr 55-63/4 Prezesa Rady Ministrów

obecnych standardów, wskazuje na kontynuację tego dorobku. Obecnie standardy redagowania aktów normatywnych mają swoją podstawę w Rozporządzeniu Prezesa Rady Ministrów w sprawie „Zasad techniki prawodawczej” (ZTP)^[21].

Napotkać można różne sposoby systematyki dyrektyw techniki prawodawczej. Jedni (Błachut, Gromski, Kaczor) wskazują na pięć grup dyrektyw: 1) języka aktu normatywnego, 2) wyczerpania i jednolitości regulacji, 3) systematyki, 4) wskazania adresata regulacji, 5) formy regulacji, jak np. zwięźłość^[22]. Inni (Jerzy Wróblewski) proponuje mocniej rozbudowaną systematykę dyrektyw techniki prawodawczej^[23]. Natomiast ze względu na fakt, iż nas interesuje głównie perspektywa edukacji prawnej, wystarczy że uwyraźnimy jedynie dwa rodzaje dyrektyw: 1) dyrektywy językowe aktu normatywnego oraz 2) dyrektywy systematyki wewnętrznej aktu normatywnego. Niezależnie od tego, które dyrektywy i środki techniki prawodawczej będziemy stosować, uwzględnić należy właśnie trzy, przywołane wyżej pożądane cechy i zarazem zasady tekstu prawnego, wysłownione w przepisach ogólnych rozdziału pierwszego ZTP, tj. adekwatność (zob. § 6 ZTP), komunikatywność (zob. § 6 ZTP) i zwięźłość (zob. § 5 ZTP).

Wyodrębnienie przywołanych, ogólnych zasad tworzenia tekstu prawnego ma kilka ważnych wymiarów. Zasady te wyznaczają tak w wymiarze hierarchicznym, jak i treściowym określone „ramy” dla szczegółowych dyrektyw techniki prawodawczej. Ponadto chodzi nie tylko o podkreślenie ich znaczenia redakcyjno-językowego, lecz zauważyć trzeba również ich znaczenie ustrojowe i systemowe. W tym zakresie najpoważniejszy wpływ na kształtowanie się zasad prawidłowej legislacji wywarła działalność orzecznicza Trybunału Konstytucyjnego (TK). TK wypracował stanowisko, według którego naruszenie ZTP może prowadzić do uznania przepisu prawa za niekonstytucyjny ze względu na tzw. nieokreśloność prawa i naruszenie tym samym zasady ustrojowej państwa prawa^[24].

z dnia 13 maja 1939 r. „Zasady techniki prawodawczej” (publikacja książkowa „Zasady techniki prawodawczej”, Warszawa 1939).

²¹ Rozporządzeniu Prezesa Rady Ministrów dnia 20 czerwca 2002 r. w sprawie „Zasad techniki prawodawczej” (t.j. Dz. U. z 2016 r., poz. 283).

²² Błachut, Gromski, Kaczor, *Technika prawodawcza*, 6-7.

²³ Jerzy Wróblewski, *Zasady tworzenia prawa* (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1989), 134-135.

²⁴ Zasada prawidłowej legislacji została pierwszy raz obszernie przedstawiona w 2005 r. w sentencji wyroku TK, jako samodzielna podstawa stwierdzenia niekonstytucyjności aktu prawnego (Wyrok TK z dnia 13 września 2005 r., sygn. akt K 38/04, OTK 2005, nr 8A, poz. 92).

Zgodnie z przyjętą perspektywą opracowania, tj. edukacji prawnej z perspektywy tekstu prawnego, odniesiemy się wpięrow do kwestii komunikatywności. Przyjmijmy wstępnie, że zasada komunikatywności tekstu prawnego wskazuje, aby komunikat, którym jest akt normatywny, był zrozumiały dla adresatów. W literaturze przedmiotu najczęściej mówi się właśnie o „warunku zrozumiałości”. Warunek ten odnieść należy do przynajmniej dostatecznej zrozumiałości (czytelności, przystępności) tekstu prawnego przez przeciętnego odbiorcę. Tymczasem z naszej perspektywy, powołując się na wstępne ustalenia etymologiczne terminu „komunikacja” oraz opis procesu komunikacji Jakobsona, jak również ustalenia w zakresie semiotyki ogólnej, podkreślić należy, iż istnieją ważne dla nas różnice pomiędzy tym, co określić można jako zrozumienie czysto językowe, a komunikatywnością i badaniami w tym zakresie.

Zrozumienie treści informacji („wiem, rozumiem”) jako określony stan poznawczy, na poziomie językowym, oznacza konwencjonalne rozpoznawanie znaczenia słów, nie ujawnia jednak jeszcze tych cech, które odnieść należy do aktów komunikowania, jak: 1) zakładana odpowiedź, określona reakcja na komunikat, np. postępowania zgodne z wzorcem normy prawnej lub odmowa, jawna bądź ukryta, takiego postępowania; 2) możliwość interpretacji i wnioskowania; 3) a także, jak wynika ze znaczenia słowa *communico*, komunikacja zawiera cechę relacyjności, podzielenia czegoś wspólnego, porozumiewania się i zakłada współpracę nadawcy i odbiorcy (zasady współpracy). Wskazać możemy choćby na wspólny, podzielany cel (*ratio legis*) ustawy oraz założenie w procesie interpretacji prawa (wykładni) racjonalności ustawodawcy czy kompetencję organów ogłaszających akty normatywne^[25].

Komunikatywność zakłada dwukierunkowość aktu komunikacji. W procesie komunikacji prawa chodzi zatem nie tylko o rozumienie, lecz także o porozumiewanie się i podzielenie wspólnych treści, zaś od adresata oczekuje się odpowiedzi w postaci, przestrzegania lub stosowania prawa w przypadku organów władzy. Ponadto, wychodząc poza wykładnię językową tekstu prawnego i stosując wykładnię funkcjonalną i celowościową, zakłada się zarazem podzielenie określonych zasad prawa (ustrojowych, systemowych, gałęziowych) oraz podzielenie wspólnych wartości

²⁵ Z dorobku semiotyki ogólnej XX w. warto przywołać ustalenia H.P. Grice’a, według którego pełne znaczenie komunikowanego tekstu zakłada nie tylko proste znaczenie językowe, lecz również to, co implikowane. Zob. Herbert P. Grice, *Studies in the Way of Words* (Cambridge: Harvard University Press, 1989), 270-282.

związanych z aksjologicznym obowiązywaniem prawa. Prawo w obecnych warunkach społeczno-politycznych jest postrzegane jako system komunikacyjny, nie zaś jedynie ogłoszony normatywny porządek, zabezpieczony przymusem państwa. W naszych rozważaniach „przełamuje” to proste podejście językoznawcze do języka prawnego oraz postrzeganie prawa jako prostego informowania o normach prawnych^[26].

Przejdźmy do zasady adekwatności i zwięzłości tekstu prawnego. Zgodnie z § 6 ZTP przepisy ustawy redaguje się w taki sposób, aby „dokładnie i w sposób zrozumiały dla adresatów zawartych w nich norm wyrażały intencje prawodawcy”. Stosując w tym kontekście współczesny dorobek semiotyki ogólnej mówić można o swoistej „przezroczystości” przepisu jako systemu znaków (kodu), który w sposób właściwy odsyła do intencji znaczeniowej prawodawcy. Adresat tekstu prawnego ma go zrozumieć nie w sposób dowolny, subiektywny (własny), lecz zgodnie z intencją prawodawcy, czyli w sposób adekwatny. Niemniej w powiązaniu z zasadą komunikatywności prawodawca powinien wybrać taki środek językowy i sposób sformułowania przepisów, który zapewni zarazem najlepszą jego komunikatywność^[27]. Przy czym, jak się podkreśla, adekwatność osiągnąć można na dwa sposoby. Po pierwsze, poprzez formułowanie tekstu w sposób jednoznaczny, precyzyjny (jasny) oraz – po drugie – w sposób elastyczny, poprzez stosowanie zwrotów celowo niedookreślonych, tzw. klauzul generalnych, co pozwala z kolei prawodawcy włączyć w zakres zastosowania i normowania normy prawnej różne sytuacje faktyczne^[28]. Zasada zwięzłości (§ 5 ZTP) jest trzecim wymogiem tekstu prawnego warunkującym zarazem jego komunikatywność. Wymagana zwięzłość, syntetyczność i skrótowość tworzonego tekstu opiera się na takich zabiegach, jak: 1) kondensacja tekstu, 2) unikanie zbytniej szczegółowości, 3) opisywanie sytuacji w sposób typowy. Zabiegi te odnieść należy zarówno do sposobu tworzenia poszczególnych zdań, jak i całej struktury tekstu.

Po wskazaniu na komplementarność triady zasad (komunikatywność, adekwatność, zwięzłość) przejdźmy do płaszczyzny dyrektyw językowych. Dyrektywy językowe redagowania aktów normatywnych nakazują, aby

²⁶ Andrzej Korybski, „Prawo, język, kultura”, [w:] *Wstęp do prawoznawstwa*, red. Andrzej Korybski, Leszek Leszczyński (Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2021), 57-58; zob. także Krzysztof J. Kaleta, Artur Kotowski, *Podstawy prawoznawstwa* (Warszawa: Difin, 2019), 114-115.

²⁷ Wronkowska, Zieliński, *Komentarz do zasad techniki prawodawczej*, 38-39.

²⁸ Andrzej Malinowski, *Polski tekst prawny. Opracowanie treściowe i redakcyjne* (Warszawa: Lexis Nexis, 2012), 20-25, 51-54.

wypowiedzi były formułowane zgodnie z powszechnie przyjętymi regułami składni języka polskiego (§ 7 ZTP)^[29]. Powiedzieć można mocniej – wypowiedzi te powinny być formułowane zgodnie z obowiązującą polską normą językową. Reguły składni pozostają takie same, jak w przypadku innych tekstów formułowanych w języku polskim. Podobnie rzecz ma się w zakresie stosowanego słownictwa (leksyki) języka polskiego (§ 8 ZTP). Przyjmuje się posługiwanie poprawnymi wyrażeniami językowymi (terminami, określeniami) w ich podstawowym i powszechnie przyjętym znaczeniu. Unikać należy określeń specjalistycznych, jeżeli mają one odpowiedniki w powszechnym języku polskim. To ważne edukacyjne przesłanki językowe. Obywatele powinni być świadomi, że ustawodawca komunikuje się z nimi, z założenia, w powszechnie zrozumiałym języku naturalnym^[30].

Komunikatywność tekstu prawnego warunkowana jest również dyrektywami systematyki wewnętrznej tekstu prawnego. Dyrektywy systematyki wewnętrznej określają, jaka powinna być wymagana konstrukcja aktu normatywnego. Umożliwia to adresatom odpowiednią czytelność i zarazem łatwiejsze wyszukiwanie właściwego przepisu. W literaturze przedmiotu interesujące teoretyczne ujęcie systematyki aktu normatywnego przedstawia Andrzej Malinowski. Systematyka ta ma walor zarówno teoretyczny, jak i praktyczny, tzn. może okazać się jasna i przydatna w edukacji prawnej. Malinowski proponuje, aby dyrektywy ZTP poświęcone systematyce wewnętrznej aktu normatywnego podzielić na dwie kategorie: 1) dyrektywy mikro-kompozycji oraz 2) dyrektywy makro-kompozycji aktu normatywnego^[31].

W pierwszym przypadku na myśli mamy strukturę podstawowej jednostki redakcyjnej, którą jest artykuł. Zgodnie z § 55 ust. 1. ZTP każdy artykuł reprezentuje samodzielną myśl. Jeżeli samodzielną myśl wyraża nie jedno zdanie, lecz ich zespół, dokonuje się podziału artykułu na ustępy, zaś w ustawie określonej jako „kodeks” ustępy oznacza się paragrafami (§). Ponadto dla poprawy czytelności tekstu prawnego w zdaniach istnieje możliwość wyliczeń: zdaniowych lub kolumnowych. W ten sposób powstaje to, co Malinowski nazwa mikro-kompozycją ustawy. Dodajmy, iż w mikro-kompozycji aktu normatywnego dominuje takie powiązanie

²⁹ Zob. szerzej na ten temat Grzegorz Wierczyński, *Redagowanie i ogłaszanie aktów normatywnych. Komentarz* (Warszawa: Wolters Kluwer, 2010), 92-95.

³⁰ Wierczyński, *Redagowanie i ogłaszanie aktów normatywnych. Komentarz*, 97-103.

³¹ Malinowski, *Polski tekst prawny*, 175-192; zob. także Andrzej Malinowski, *Systematyka wewnętrzna ustawy* (Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2007).

zdań i wyliczeń, które odpowiadać powinny gramatyce języka polskiego. Ostatnia uwaga ma istotne znaczenie dla komunikatywności tekstu, gdyż łączy jasność poszczególnych przepisów z ich czytelnością i łatwością wyszukiwania oraz powoływania.

W przypadku dyrektyw marko-kompozycji chodzi o strukturę tekstu aktu normatywnego, kiedy poprzez określoną systematyzację uzyskujemy wymaganą przejrzystość konstrukcji oraz czytelność. I tak, poszczególne części struktury redakcyjnej, np. ustawy, umieszcza się w określonej kolejności: 1) tytuł, który informuje w sposób zwięzły o rodzaju aktu normatywnego, dacie uchwalenia przez Sejm RP w ostatecznym kształcie oraz zakresie przedmiotowym tekstu ustawy; 2) przepisy merytoryczne ogólne i szczegółowe; 3) przepisy zmieniające; 4) przepisy przejściowe i dostosowujące; 5) przepisy końcowe. Ponadto mówiąc o dyrektywach makro-kompozycji tekstu prawnego korzysta się również z techniki systematyzacji przepisów poprzez odpowiednie grupowanie artykułów w jednostki tematyczne wyższego stopnia: rozdziały, działy, tytuły, a w kodeksach w księgi. W kodeksach wprowadzać można jednostkę dodatkową niższą niż rozdział, tj. oddział, zaś w kodeksach karnych pozostaje się tradycyjnie przy podziale na część ogólną i szczegółową. Niezależnie od tej systematyzacji zachowana zostaje zasada ciągłość numeracji artykułów.

Osiągnięcie właściwej proporcji pomiędzy zasadami a dyrektywami szczegółowymi nie jest łatwe. Do stanu optymalnego można się jedynie zbliżyć^[32]. Jednak nie zwalnia to, jak się przyjmuje, od dążenia do tego stanu zgodnie z przyjętymi standardami. Ostatecznie ma to istotny walor społeczny, który omówimy w kolejnej części i stanowić może ważny element edukacji prawnej.

5 | Społeczna funkcja komunikatywności tekstu prawnego

Dotychczasowe rozważania koncentrowały się na analizie wewnętrznej tekstu prawnego. Obecnie przejdziemy do analizy zewnętrznej wskazując na jego społeczne funkcje. Wyjście poza perspektywę tekstualną ma

³² Wronkowska, Zieliński, *Komentarz do zasad techniki prawodawczej*, 39.

uzasadnione w przesłance metodologicznej. Zakładamy, iż prawo wymaga pełnego wyjaśnienia w jego właściwym kontekście, tj. życiu społecznym. Te dwie perspektywy (językowa i społeczna) przenikają się, warunkują i dopełniają, co zbliża nas zarazem do problematyki edukacji prawnej, która w istocie mieści się w obszarze społecznym.

Termin „funkcja” używany w różnych kontekstach jest wieloznaczny. Przyjmijmy, że przez funkcję prawa rozumieć będziemy cel, zakładany rezultat działania prawa. W literaturze przedmiotu spotkać można różne ujęcia podstawowych funkcji prawa, od bardzo zwięzłych (jak informowanie, motywowanie, kontrola) po bardziej rozbudowane, uwzględniające szersze spojrzenie społeczno-kulturowe^[33]. Postawmy pytanie, jaka jest zakładana społeczna funkcja (funkcje) tekstu prawnego, który z perspektywy społecznej nie jest już tylko tekstem, lecz rodzajem komunikatu, który w procesie komunikowania wywołać ma określone reakcje adresatów, zakładane przez skutki oraz dynamikę życia wspólnoty politycznej?

Funkcja komunikatywności tekstu prawnego może być ujmowana z różnych perspektyw. Przede wszystkim chodzić może o dobre, precyzyjne i zwięzłe informowanie adresatów norm. Niemniej już wcześniej zwróciliśmy uwagę na „przełamanie” prostego, językoznawczego rozumienia tekstu prawnego oraz intuicji o automatycznym działaniu prawa prawidłowo przygotowanego pod względem językowym. W analizach z zakresu socjologii prawa zwraca się na przykład uwagę na takie zmienne kontekstowe prawa, jak typ ustroju społeczno-gospodarczego, typ podkultury prawnej, statyczne (idealne) lub dynamiczne ujęcie życia społecznego^[34]. Biorąc powyższe pod uwagę nasza charakterystyka funkcji społecznej komunikatywności tekstu prawnego, poprzedzona analizą semiotyczną, w tym semiotyczno-pragmatyczną, może stanowić pewne uzupełnienie kwestii katalogu typologii funkcji prawa i co ważne rzutować na znaczenie szerszej niż do tej pory społecznej wiedzy o tekście prawnym.

Przyjmijmy, iż funkcja tego rodzaju może zostać określona jako komunikacyjno-integracyjna. Najczęściej człon pierwszy funkcja „komunikacyjna” odnoszone jest do działań, procesu przekazywania treści norm prawnych

³³ Pieniążek, Stefaniuk, *Socjologia Prawa*, 268; Tatiana Chauvin, Tomasz Stawecki, Piotr Winczorek, *Wstęp do prawoznawstwa* (Warszawa: C.H. Beck, 2023), 180-183.

³⁴ Paweł Jabłoński, „Adama Podgóreckiego hipoteza trójstopniowego działania prawa a wybrane elementy koncepcji Ericha Fromma”, [w:] *Integracja zewnętrzna i wewnętrzna nauk prawnych*, red. Małgorzata Król, Adam Bartczak, Monika Zalewska (Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2014), 71-81.

lub po prostu informowania o prawie. Niemniej taki opis i rozumienie komunikacji prawa, jako jedynie przekazywania i informowania, byłby nieadekwatny w stosunku do naszych wcześniejszych ustaleń, współczesnego rozumienia prawa i obecnej dynamiki życia społecznego. Jak ustaliliśmy już sama definicja budowana metodą etymologiczną ujawnia, iż „komunikacja”, w odróżnieniu od jednokierunkowego przekazywania informacji (łac. *transmittere*), wskazuje na proces, który w swojej treści zawiera cechę „dzielenia się”, „podzielania czegoś wspólnego”, porozumiewania się osób.

Przypomnijmy tylko, że obecnie w dobie jurysprudencki postpozytywistycznej i społeczeństwa otwartego, eksplanacyjne odwołanie się do koncepcji prawa responsywnego (łac. *respondeo*, odpowiadać) lub refleksyjnego (ang. *reflex*, odbijać, odzwierciedlać, odbijać zwrotnie) może nadać komunikatywności tekstu prawnego nie tylko proste znaczenie pewnej techniki społecznej, lecz ujawnić istotną funkcję społecznego porozumiewania się i rozmowy. We współczesnych społeczeństwach „komunikacja” i „porozumiewanie się” jest traktowane, jako rodzaj podstawowego działania społecznego^[35].

Z kolei, integracyjność aktów komunikacyjnych (tekstu prawnego) odnosi się do działań harmonizujących funkcjonowanie grupy społecznej^[36]. Zastanówmy się, jak rozumieć integrację społeczną w kontekście funkcji komunikacyjnej tekstu prawnego? W tym przypadku komunikacja prawa może mieć dwa wymiary. Po pierwsze, komunikacja w przyjętym wcześniej rozumieniu, jak porozumiewanie się i właściwa jej struktura obiegu w procesie komunikowania należy do podstawowych elementów integrujących grupę społeczną. Blokowanie pełnej i rzetelnej informacji, izolowanie w dostępie do informacji są formami manipulacji, co prowadzi do dezintegracji grupy społecznej. Po drugie, funkcja komunikacji prawa odbywa się również przez wychowanie i edukację oraz co ważne poprzez formułowanie i przekazywanie norm, wartości i ocen społecznych, w tym prawnych. Działania te wytwarzają wspólną płaszczyznę porozumienia lub też jak się niekiedy mówi wspólną tożsamość aksjologiczną mimo różnicy zdań, propozycji, czy szerszych programów działania. Warto dodać, że grupa dobrze zintegrowana to nie tzw. „grupa żarłoczna” przekraczająca wymagany, bezpieczny próg cechy spójności, stosująca w stosunku

³⁵ Maciej Pichlak, *Refleksyjność prawa. Od teorii społecznej do strategii regulacji i z powrotem* (Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2019), 44-54, 65-66.

³⁶ Piotr Sztompka, *Socjologia. Wykłady o społeczeństwie* (Kraków: Znak, 2021), 198-206.

do członków wysoki stopień kontroli zachowań i rygoryzmu. Lewis Coser, twórca pojęcia „grupy żarłocznej”, mówi o funkcji konfliktu w grupie, co zapobiega posługiwaniu się przemocą fizyczną i ma również ostatecznie działanie integracyjne, gdyż pomaga komunikować i spierać się wspólnie o cele grupy^[37].

I na koniec stwierdzić można, iż rzeczona funkcja komunikacyjno-integracyjna ma również charakter meta-funkcji w stosunku do podstawowych społecznych funkcji prawa. Próba takiego określenia pozycji funkcji komunikacyjno-integracyjnej wynika z jej szczególnej roli w stosunku do funkcji: regulacyjnej, kontrolnej, stabilizacyjnej, organizacyjnej, czy rozstrzygania konfliktów. Jak można zauważyć, zarówno zasady i reguły tworzenia oraz komunikatywności tekstu prawnego, jak i porozumiewanie się grupy społecznej w zakresie prawa mają charakter podstawowy i warunkujący, tj. są warunkami możliwości skutecznego zachodzenia innych funkcji prawa w życiu społecznym. Edukacja prawna, która miałyby na celu podniesienie kompetencji adresatów norm prawnych w zakresie bardziej świadomego i skutecznego porozumiewania się, może pełnić istotną rolę społeczną, nie wykluczając przy tym sporów o prawo w debacie publicznej, jak wynika z badań Cosera. W tym kontekście można uznać, iż edukacja prawna jest ważnym czynnikiem komunikacyjnej struktury społecznej, „kanałem porozumiewania się” społeczeństwa demokratycznego i obywatelskiego^[38].

6 | Edukacja prawna jako rodzaj komunikacji prawa

Jak przyjęliśmy, społeczna funkcja komunikacyjno-integracyjna prawa może być realizowana m.in. przez edukację prawną. Edukację tego rodzaju w różnych jej typach, formalnych i nieformalnych zaliczyć można do tzw. pośredniego komunikowania prawa. To zagadnienie istotne społecznie, gdyż teksty aktów normatywnych kierowane są do szerokiego kręgu odbiorców, zaś wiedza o współczesnym redagowaniu (technika prawodawcza), udostępnianiu (elektroniczny system dostępu) i rozumieniu tekstu prawnego oraz wyrażonych w nim norm prawnych (wykładnia prawa) nie jest

³⁷ Lewis A. Coser, *Funkcje konfliktu społecznego*, tłum. Stanisław Burdziej (Kraków: Nomos-Zakład Wydawniczy, 2015), 43-45.

³⁸ Sztompka, *Socjologia. Wykłady o społeczeństwie*, 229.

uwzględniana ani w edukacji szkolnej, ani też w postaci nieformalnych programów edukacyjnych. Natomiast istnieją programy rozwoju ogólnych tzw. kompetencji społecznych podkreślających znaczenie umiejętności komunikacyjnych^[39]. Niżej przejdźmy do ustaleń w sprawie głównych składników treści edukacji prawnej w zakresie języka i tekstu prawnego, przy czym, co do kręgu odbiorców możemy mieć na myśli zarówno program szkół ponadpodstawowych, jak i edukację ustawiczną obywateli^[40].

Teksty prawne kierowane są do szerokiego kręgu odbiorców. A zatem pierwszym istotnym składnikiem edukacji prawnej winno być uzyskanie kompetencji językowej w zakresie umiejętności rozumienia oraz posługiwania się aktem normatywnym. Nie może być to domeną jedynie zawodowych prawników^[41]. Warto w tym miejscu przywołać słowa Stanisława Gołęba z okresu międzywojnia i kształtowania się zasad techniki prawodawczej w Polsce: „zasada jasności (Deutlichkeit) ustawy ma uzasadnienie w tem, że ustawa w zasadzie nie jest przeznaczona tylko dla sędziego i innych prawników, którzy ją stosować mają, lecz dla ogółu, który jej niezajomością nie może się usprawiedliwiać”^[42]. W programach edukacji prawnej zwrócić należy uwagę na zdobycie kompetencji w zakresie wiedzy związanej z rozumieniem języka prawnego i umiejętności wyszukiwania przepisów. Przyjęty w opracowaniu model komunikacji językowej Jakobsona ujawnia, iż warunkiem porozumiewania się nadawcy i odbiorcy jest zakładany tzw. warunek zgodności. Odbiorca potrafi odkodować sens komunikatu językowego, jeśli zna kod, którym posługuje się nadawcy. Język prawny charakteryzuje się określoną swoistością w zakresie słownictwa, semantyki i składni. Wiedza ta wykorzystywana jest w edukacji prawniczej akademickiej, ale nie w szerszej edukacji prawnej. Dostęp do prawa powinien być zapewniony wszystkim obywatelom nie tylko w sposób pośredni, tj. w postaci zawodowej pomocy prawnej, lecz również bezpośredni.

Drugi istotny składnik edukacji prawnej związany z bezpośrednim dostępem do prawa to zapoznanie się z układem treści i systematyką w postaci

³⁹ Przykładem programu poprawy kompetencji komunikacyjnych może być program Mazowieckiego Centrum Polityki Społecznej. <https://www.google.com/search?client=firefox-b-d&q=komunikacja+materia%C5%82y+szkoleniowe+pdf>.

⁴⁰ Dominika Łukawska-Białogłowska, „Uwagi o kształtowaniu świadomości prawnej w procesie edukacyjnym w szkołach podstawowych i ponadpodstawowych” *Prawo i Więź*, nr 6 (2024): 1461-1571.

⁴¹ Agnieszka Choduń, „Dlaczego warto uczyć o języku prawnym” *Krytyka Prawa*, nr 2 (2020): 53.

⁴² Gołąb, „Technika kodyfikacyjna”, 124.

tzw. mikro i makro-kompozycji aktu normatywnego. Wewnętrzna struktura aktu normatywnego ma istotne znaczenie dla komunikatywności tekstu prawnego, jego rozumienia, wyszukiwania, powoływania oraz zauważania zmian w postaci uchylania lub dodawania nowych przepisów z zachowaniem ciągłości numeracji. Wiedza na ten temat nie jest dla odbiorcy istotne znaczenia. W dorobku polskiej myśli prawodawczej wypracowano określony formalny schemat budowy aktu normatywnego. Kwestię systematyki aktu normatywnego poruszaliśmy we wcześniejszych częściach opracowania. Jednak tutaj warto podkreślić, iż w edukacji prawnej kompetencje w tym zakresie mają to istotne znaczenie w tym, co określiliśmy jako „przełamanie” prostego literalnego znaczenia przepisu. Poprzez analizę systematyki (księgi, części, tytuły, działy, rozdziały) można wysnuć wnioski, co do treści określonych przepisów regulujących wskazaną w tytule dziedzinę stosunków społecznych.

Kolejny istotny składnik edukacji prawnej to kompetencje w zakresie wiedzy na temat budowy (gałęzi prawa) i związków (hierarchicznych i treściowych) między składnikami tzw. systemu prawa, co ma szczególne również znaczenie informacyjno-wyszukiwawcze. Zakłada się, że system taki powinien być przejrzysty dla odbiorców. W tym kontekście warto przedstawić zagadnienie możliwej kolizji norm-reguł, luki w prawie oraz tzw. ważenia wartości w przypadku norm-zasad. Wiedza na temat systemu prawa jest również istotna w korzystaniu z prawa w jego źródłowej postaci.

Podsumowując, specyfika języka prawnego, systematyka aktu normatywnego oraz system prawa stanowionego sprawiają, iż nie jest uprawnione przekonanie, że odbiorcy bez odpowiedniego przygotowania i podstawowych kompetencji komunikacyjnych są w stanie właściwie zinterpretować adresowany do nich tekst prawny. To zaś wymaga określonej i koniecznej edukacji prawnej. Jak podkreśla w swoich opracowaniach Agnieszka Choduń, aczkolwiek mocniej z punktu widzenia językoznawczego niż semiotycznego, tego rodzaju wnioski wpisują się zarówno w zalecenia Rady Unii Europejskiej, jak i przepisy prawa krajowego określające tzw. podstawy programowe dla szkół ponadpodstawowych^[43].

⁴³ Choduń, „Dlaczego warto uczyć o języku prawnym”, 53.

7 | Zakończenie

Przedstawione wyniki analizy dotyczące komunikatywności tekstu prawnego wskazują, że dorobek myśli teoretyczno-prawnej, w tym zastosowanie wyników badań semiotyki ogólnej, może pozwolić na określenie uzasadnionych treści, które mogą stać się ważnym składnikiem edukacyjnego prawnego. Wykorzystanie tego rodzaju wiedzy okazuje się kluczowe w określeniu programu edukacji prawnej – zarówno szkolnej, jak i powszechnej. Ponadto, w opracowaniu zwrócono także uwagę na istotne konsekwencje komunikatywności tekstu prawnego w funkcjonowaniu społeczeństwa, które poprzez element edukacyjny, rozwijający kompetencje w zakresie korzystania z bezpośredniego dostępu do prawa i rozumienia tekstu prawnego może wzmacniać zarazem relacje społeczne w procesie wzajemnego porozumiewania się.

Bibliografia

- Błachut Michał, Włodzimierz Gromski, Jacek Kaczor, *Technika prawodawcza*. Warszawa: C.H. Beck, 2008.
- Chauvin Tatiana, Tomasz Stawecki, Piotr Winczorek, *Wstęp do prawoznawstwa*. Warszawa: C.H. Beck, 2023.
- Choduń Agnieszka, „Dlaczego warto uczyć o języku prawnym” *Krytyka Prawa*, nr 2 (2020): 46-55.
- Choduń Agnieszka, *Słownictwo tekstów aktów prawnych w zasobie leksykalnym współczesnej polszczyzny*. Warszawa: Wydawnictwo Trio, 2007.
- Coser Lewis A., *Funkcje konfliktu społecznego*, tłum. Stanisław Burdziej. Kraków: Nomos – Zakład Wydawniczy, 2015.
- Cyrul Wojciech, *Wpływ procesów komunikacyjnych na praktykę procesów tworzenia i stosowania prawa*. Warszawa: Wolters Kluwer, 2012.
- Gołąb Stanisław, „Technika kodyfikacyjna” *GłosPrawa*, nr 3 (1933): 121-130. <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/316668/edition/303083/content>.
- Grice Herbert P., *Studies in the Way of Words*. Cambridge: Harvard University Press, 1989.
- Jabłońska-Bonca Jolanta, Kamil Zaidler, *Prawnik a sztuka retoryki i negocjacji*. Warszawa: Wolters Kluwer, 2023.

- Jabłoński Paweł, „Adama Podgóreckiego hipoteza trójstopniowego działania prawa a wybrane elementy koncepcji Ericha Fromma”, [w:] *Integracja zewnętrzna i wewnętrzna nauk prawnych*, red. Małgorzata Król, Adam Bartczak, Monika Zalewska. 71-81. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2014.
- Jakobson Roman, „Closing statement: Linguistics and poetics”, [w:] *Style in Language*, red. Thomas A. Sebeok. 350-377. Cambridge: The Massachusetts Institute of Technology, 1960. https://monoskop.org/images/8/84/Jakobson_Roman_1960_Closing_statement_Linguistics_and_Poetics.pdf.
- Kaleta Krzysztof J., Artur Kotowski, *Podstawy prawoznawstwa*. Warszawa: Difin, 2019.
- Korybski Andrzej, „Prawo, język, kultura”, [w:] *Wstęp do prawoznawstwa*, red. Andrzej Korybski, Leszek Leszczyński. 53-87. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2021.
- Koźmiński Krzysztof, *Technika prawodawcza II Rzeczypospolitej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, 2019.
- Kumaniecki Kazimierz, *Słownik łacińsko-polski*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1990.
- Łukawska-Białogłowska Dominika, „Uwagi o kształtowaniu świadomości prawnej w procesie edukacyjnym w szkołach podstawowych i ponadpodstawowych” *Prawo i Więź*, nr 6 (2024): 1461-1571.
- Malinowski Andrzej, *Polski tekst prawny. Opracowanie treściowe i redakcyjne*. Warszawa: Lexis Nexis, 2012.
- Malinowski Andrzej, *Systematyka wewnętrzna ustawy*. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2007.
- Muszyński Zbysław, *Komunikacja i znaczenie. Semantyczny aspekt komunikacji*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2000.
- Nowak Paweł, „Prosty język, a teksty prawne i prawnicze – ‘Zasady techniki prawodawczej’ 6 lat później”, [w:] *Uzasadnienia orzeczenia sądu powszechnego. Język, struktura, metodyka*, red. Paweł Nowak, Paweł Zdanikowski, Janusz Konecki. Warszawa: Wolters Kluwer, 2022.
- Pichlak Maciej, *Refleksyjność prawa. Od teorii społecznej do strategii regulacji i z powrotem*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2019.
- Pieniążek Antoni, Małgorzata Stefaniuk, *Socjologia Prawa. Zarys wykładu*. Warszawa: Wolters Kluwer, 2014.
- Sztompka Piotr, *Socjologia. Wykłady o społeczeństwie*. Kraków: Znak, 2021.
- Wierczyński Grzegorz, *Redagowanie i ogłaszanie aktów normatywnych. Komentarz*. Warszawa: Wolters Kluwer, 2010.

Wierczyński Grzegorz, *Udostępnianie informacji o prawie jako warunek skutecznej działalności prawotwórczej*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2015.

Wronkowska Sławomira, Maciej Zieliński, *Komentarz do zasad techniki prawodawczej*. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2012.

Wróblewski Jerzy, *Zasady tworzenia prawa*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1989.

Żegleń Urszula, *Wprowadzenie do semiotyki teoretycznej i semiotyki kultury*. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2000.

